

वामदेवो गौतमः। वैश्वानरोऽग्निः। त्रिष्टुप्

वैश्वानराय मीळ्हुषे सजोषाः कथा दाशेमाग्नये बृहद्भाः।

अनूनेन बृहता वक्षथेनोप स्तभायदुपमिन्न रोधः ॥ ४.००५.०१

वैश्वानराय- सर्वजनहिताय । मीळ्हुषे- आनन्दकराय । अग्नये- सर्वभूतहितकृतवे पावकाय । कथा- कथम् । सजोषाः- समानप्रीतयः । दाशेम- हव्यं दद्वः । बृहद्भाः- महाप्रकाशोग्निः । अनूनेन- सम्पूर्णेन । बृहता- महता । वक्षथेन- वोढव्येन तेजसा । उपमित्- स्थूणा । उप समीपे मीयते क्षिप्यते इत्युपमित् । रोधः । न- इव । उप स्तभायत्- उपस्तन्नाति ॥१॥

मा निन्दत य इमां मह्यं रातिं देवो ददौ मर्त्याय स्वधावान्।

पाकाय गृत्सो अमृतो विचेता वैश्वानरो नृतमो यहो अग्निः ॥ ४.००५.०२

यः । देवः- द्योतनशीलः । स्वधावान्- आत्मधारणावान् । गृत्सः- विद्वान् । विचेताः- विशेषचेतनः । नृतमः- अतिशयनेता । यहः- महान् । वैश्वानरः- विश्वनरहितः । अग्निः- सत्क्रतुः । पाकाय- पक्तव्याय । मर्त्याय- मनुष्याय । मह्यम्- मे । इमाम्- एताम् । रातिम्- दानयोग्यसम्पदम् । ददौ- प्रायच्छत् । तम् । मा । निन्दत- निन्दां कुरुत ॥२॥

सामं द्विबर्हा महि तिग्मभृष्टिः सहस्रेता वृषभस्तुर्विष्मान्।

पदं न गोरपगूळं विविद्वानग्निर्मह्यं प्रेढुं वोचन्मनीषाम् ॥ ४.००५.०३

द्विबर्हाः- अभ्युदयनिःश्रेयसकरः । तिग्मभृष्टिः- तीक्ष्णतेजाः । सहस्रेताः- अनन्तवीर्यः । वृषभः- वर्षकः । तुविष्मान्- बहुसम्पद्युक्तः । अग्निः । मनीषाम् । विविद्वान्- जानन् । गोः- धेनोः । पदम् । न- इव । अपगूळहम्- गूढम् । साम । मह्यम्- मे । प्र वोचत्- प्रब्रवीतु ॥३॥

प्र ताँ अग्निर्भसत्तिग्मजम्भस्तपिष्ठेन शोचिषा यः सुराधाः।

प्र ये मिनन्ति वरुणस्य धाम प्रिया मित्रस्य चेततो ध्रुवाणि ॥ ४.००५.०४

ये । वरुणस्य- ऋताधिदैवतस्य । धाम- सदनम् । चेततः- प्रज्ञावतः । मित्रस्य- स्नेहाधिदैवतस्य ।
प्रिया- प्रियाणि । ध्रुवाणि- नित्यानि धामानि । प्र- प्रकर्षेण । मिनन्ति- हिंसन्ति । तान् ।
तिग्मजम्भः- तीक्ष्णदंष्ट्रः । तपिष्ठेन- तापकेन । शोचिषा- प्रकाशेन । सुराधाः- सुसंसिद्धः । अग्निः-
पावकः सत्क्रतुः । प्र- प्रकर्षेण । बभसत्- भर्त्सयतु दहत्विति भावः ॥४॥

अभ्रातरो न योषणो व्यन्तः पतिरिपो न जनयो दुरेवाः ।

पापासः सन्तो अनृता असत्या इदं पदमजनता गभीरम् ॥ ४.००५.०५

अभ्रातरः- भ्रात्रादिबन्धूनां विरोधिन्यः । योषणः- योषितः । न- यथा । व्यन्तः- विगच्छन्ति ।
पतिरिपः- भर्तृशत्रुभूताः । जनयः- जायाः । न- यथा । दुरेवाः- दुर्गतयः । तथा । पापासः- पापिनः ।
सन्तः । अनृताः- प्रकृतिनियतिविरोधिनः । असत्याः- सत्यविरोधिनः । इदम्- एतत् । गभीरं पदं -
वरुणपाशं दण्डदम् याम्यं वा । अजनत- जनयन्ति ॥५॥

इदं मे अग्ने कियते पावकामिनते गुरुं भारं न मन्म ।

बृहद्दधाथ धृषता गभीरं यहं पृष्ठं प्रयसा सप्तधातु ॥ ४.००५.०६

पावक- शोधक । अग्ने । कियते- अत्यत्पाय । गुरुं भारम् । न- इव । अमिनते-
भवन्तमत्यजतेऽहिंसकाय । मे- मह्यम् । इदम्- एतत् । बृहत्- प्रभूतम् । धृषता- वृत्रधर्षकेन ।
प्रयसा- अन्नेन । पृष्ठम्- स्पृष्टम् । यहम्- महत् । गभीरम्- गम्भीरम् । सप्तधातु- सप्तप्रकारम् ।
मन्म- मननम् । दधाथ- यच्छ ॥६॥

तमिन्वे^१श्व समना समानमभि क्रत्वा पुनती धीतिरश्याः ।

ससस्य चर्मन्नधि चारु पृश्नेरग्रे रूप आरुपितं जबारु ॥ ४.००५.०७

तम्- अमुमग्निम् । एव । समानम्- समम् । समना- सहृदया । पुनती- पावयन्ती । धीतिः-
चित्तधारणा । क्रत्वा- स्वप्रज्ञया । अभि अश्याः- अनुभूयात् । रूपः- भूमेः । स्वात्मनि
सस्यादिकमारोपयतीति रूप् । अधि- उपरि । चर्मन्- चरणाय । अग्ने- प्रत्यक्षतः । ससस्य- स्वपत

इव स्थितस्य । पृश्नेः- द्युलोकस्य भागे । जवारु- जवमानरोहि जरमाणरोहि वेति यास्कः । चारु- कल्याणं सूर्यमण्डलम् । आरुपितम्- आरोपितम् ॥७॥

प्रवाच्यं वचसः किं मे अस्य गुहा हितमुप निणिग्वदन्ति ।

यदुस्त्रियाणामप वारिव व्रन्पाति प्रियं रूपो अग्रं पदं वेः ॥ ४.००५.०८

मे- मम । अस्य- एतस्य । वचसः- वाक्यस्य । किम् । प्रवाच्यम्- प्रवक्तव्यमस्ति । निणिक्- शोधकसाधनं भावनम् । गुहा हितम्- हृदयनिहितमिति । वदन्ति- शिष्टा भणन्ति । वारिव- मूलशक्तिधारा यथा इन्द्र अपावृणोत् तथा । उस्त्रियाणाम्- गाश्चिद्रश्मीन् । अप व्रन्- अङ्गिरस अपवृण्वन्ति । वेः- व्याप्तायाः । रूपः- भूम्याः । अग्रम्- मुख्यम् । प्रियम् । पदम्- यज्ञस्थानम् । पाति- चिद्रश्मीनां विमोचनेनेन्द्रोऽग्निर्वा पालयति ॥८॥

इदमु त्यन्महि महामनीकं यदुस्त्रिया सचत पूर्व्यं गौः ।

ऋतस्य पदे अधि दीद्यानं गुहा रघुष्यद्रघुयद्विवेद ॥ ४.००५.०९

इदम्- एतत् । त्यत्- तत् । महि- महत् । महाम्- महताम् । अनीकम्- समूहभूतम् । यत् । उस्त्रिया- उत्स्राविणी । गौः- धेनुश्चिद्रश्मिरदितिरखण्डप्रकृतिर्वा । पूर्व्यं- पुरातनम् । सचत- सङ्गच्छति । ऋतस्य पदे- प्रकृतिनियतिभूतसत्ये । अधि । दीद्यानम्- भासमानं सूर्यमात्मानम् । गुहा- हृदयगुहा । रघुष्यत् रघुया- अनायासेन । विवेद- जानात्यनुभवति च ॥९॥

अध द्युतानः पित्रोः सचासामनुत गुह्यं चारु पृश्नेः ।

मातुष्पदे परमे अन्ति षट्शोचिषः शोचिषः प्रयतस्य जिह्वा ॥ ४.००५.१०

अध- अथ । द्युतानः- ज्वलन् । पित्रोः- द्यावापृथिव्योः । सच- सह मध्ये व्याप्तः । आसा- स्वास्येन । पृश्नेः- गोरदितेः प्रकृतेः । गुह्यम्- रहस्यम् । चारु- कल्याणं क्षीरं सारमिति भावः । अमनुत- अनुभवति । वृष्णः- वर्षकस्य । शोचिषः- भासमानस्य । प्रयतस्य- नियमसम्पन्नस्य

सूर्यस्य वैश्वानरस्य । जिह्वा । मातुः- अदितेः । गोः । परमे- श्रेष्ठे । पदे- स्थाने । अन्ति- निकटे ।
सत्- भवति ॥१०॥

ऋतं वोचे नमसा पृच्छ्यमानस्तवाशसा जातवेदो यदीदम् ।

त्वमस्य क्षयसि यद्ध विश्वं दिवि यदु द्रविणं यत्पृथिव्याम् ॥ ४.००५.११

नमसा- नमस्कारेण । पृच्छ्यमानः- त्वां प्रति प्रश्नं कुर्वाणः । तव- ते । आशसा- मन्त्रेण ।
जातवेदः- जातविद्य । ऋतम्- प्रकृतिनियतिभूतसत्यम् । वोचे- ब्रवीमि । यदि । इदम्- एतद्धनं मह्यं
त्वं प्रयच्छसि तर्हि । त्वम् । अस्य- एतस्य धनस्य । क्षयसि- ईश्वरो भवसि । यत् । विश्वम्- सर्व
धनमस्ति तस्य सर्वस्य । क्षयसि- ईश्वरोसि । यत् । पृथिव्याम्- भूम्याम् । यत् । दिवि- नभसि ।
द्रविणम्- धनमस्ति तस्य सर्वस्येश्वरोसि ॥११॥

किं नो अस्य द्रविणं कद्ध रत्नं वि नो वोचो जातवेदश्चिकित्वान् ।

गुहाध्वनः परमं यन्नो अस्य रेकु पदं न निदाना अगन्म ॥ ४.००५.१२

अस्य- एतस्य यजमानस्य । नः- अस्माकम् । किम् । द्रविणम्- धनम् । कत्- किम् । रत्नम् ।
जातवेदः- जातविद्य । चिकित्वान्- जानन् । नः- अस्मभ्यम् । वि- विशेषेण । वोचः- ब्रूहि ।
अस्य- एतस्य । अध्वनः-मार्गस्य । गुहा- गुहाहितम् । परमम्- उत्कृष्टम् । नः- अस्माकम् । यत् ।
रेकु- रिक्तमस्ति । तत् पदम् । निदानाः- निन्दिता वयम् । न अगन्म- इदानींतनपर्यन्तं न प्राप्नुयाम
॥१२॥

का मर्यादा व्युना कद्ध वाममच्छा गमेम रघवो न वाजम् ।

कदा नो देवीरमृतस्य पत्नीः सूरौ वर्णेन ततननुषासः ॥ ४.००५.१३

का । मर्यादा- व्यवस्था । कत्- कानि । व्युना- प्रज्ञानानि । कत्- किम् । वामम्- सुन्दरम् । अच्छ-
अभिलक्ष्य । रघवः- शीघ्रगामिनः । वाजम्- धनं प्रति । न- इव । गमेम- गच्छेम । कदा । उषासः-
प्रभात्यो विद्याः । अमृतस्य- अमरणधर्मस्य । पत्नीः- पालनकारिण्यः । देवीः- देव्यः । सूरः-

सद्भावनाप्रसवित्र्यः । नः- अस्मान् । वर्णेन- शोभया । ततनन्- विस्तरिष्यन्ति सूक्ष्मान् करिष्यन्ति
वा ॥१३॥

अनिरेण वचसा फल्वेन प्रतीत्येन कुधुनातृपासः ।

अघा ते अग्ने किमिहा वदन्त्यनायुधास आसता सचन्ताम् ॥ ४.००५.१४

अनिरेण- अहव्येन । इरा अन्नम् । तद्रहितत्वमनिरम् । फल्वेन- अल्पेन । प्रतीत्येन-
प्रतिगन्तव्येन । आरोह्येणेत्यर्थः । कुधुना- हस्वेन । कुधुशब्दो ह्रस्वनामसु पठितः । वचसा ।
अतृपासः- अतृप्ताः । अग्ने । ते- तुभ्यम् । किम् । इह- अत्र । वदन्ति । अनायुधासः-
साधनविहीनाः । असता सचन्ताम्- अभावं गच्छन्तु ॥१४॥

अस्य श्रिये समिधानस्य वृष्णो वसोरनीकं दम् आ रुरोच ।

रुशद्वसानः सुदृशीकरूपः क्षितिर्न राया पुरुवारौ अद्यौत् ॥ ४.००५.१५

अस्य- एतस्य । समिधानस्य- उद्दीपितस्य । वृष्णः- वर्षकस्य । वसोः- शरण्यस्याग्नेः । अनीकम्-
तेजःसङ्घः । श्रिये- भद्राय । दमे- तत्सदने । आ रुरोच- भासते । रुशद्वसानः- ज्वलद्भाः ।
सुदृशीकरूपः- दर्शनीयः । राया- प्रकृतिसम्पदा । क्षितिर्न- भूमिरिव । अद्यौत्- द्योतते ॥१५॥